

Έρευνα Δράσης για την Κοινωνική Απομόνωση: Η Αξιοποίηση του Κοινωνιογράμματος και του Παιχνιδιού Ρόλων στη Σχολική Τάξη

<https://doi.org/10.69685/FGJV7493>

Σταυροπούλου Γεωργία

Εκπαιδευτικός ΠΕ.02, Εντεταλμένη Διδάσκουσα

georginastavropoulou@yahoo.com

Περίληψη

Η παρούσα εργασία διερευνά τις κοινωνικές σχέσεις και τη δυναμική ενός σχολικού τμήματος της Β' Γυμνασίου, εστιάζοντας στην αναγνώριση περιπτώσεων κοινωνικής απομόνωσης μεταξύ των μαθητών και μαθητριών, ειδικά μετά από αναδιάρθρωση του τμήματος. Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτέλεσαν 19 μαθητές της Β' Γυμνασίου. Χρησιμοποιήθηκαν τρία εργαλεία: η συμμετοχική παρατήρηση, το κοινωνιόγραμμα και το παιχνίδι ρόλων. Μέσω της ανάλυσης των παρατηρήσεων και των απαντήσεων του κοινωνιογράμματος, εντοπίστηκαν μαθητές και μαθήτριες που βρέθηκαν στο κοινωνικό περιθώριο, κυρίως μεταξύ των νεοεισερχόμενων μελών. Το παιχνίδι ρόλων χρησιμοποιήθηκε ως παρέμβαση για την ενίσχυση της ενσυναίσθησης, της συνεργασίας και της κοινωνικής συνοχής. Τα αποτελέσματα υποδεικνύουν την ύπαρξη ξεκάθαρων κοινωνικών δικτύων, με κεντρικούς μαθητές που λειτουργούν ως άτυποι ηγέτες και μεμονωμένα άτομα που παρουσιάζουν κοινωνική απομόνωση. Η έρευνα καταδεικνύει τη σημασία της συστηματικής παρακολούθησης των κοινωνικών σχέσεων και τη χρησιμότητα του κοινωνιογράμματος και των βιωματικών παρεμβάσεων για την προώθηση ενός θετικού, συμπεριληπτικού κλίματος στην τάξη.

Λέξεις-κλειδιά: έρευνα δράσης, κοινωνική απομόνωση, κοινωνιόγραμμα, παιχνίδι ρόλων

Εισαγωγή

Η σχολική τάξη αποτελεί μια μικρογραφία της ευρύτερης κοινωνίας, ένα δυναμικό και συνεχώς εξελισσόμενο κοινωνικό σύστημα, όπου οι μαθητές και οι μαθήτριες συνδιαμορφώνουν, διαπραγματεύονται και αναπτύσσουν μεταξύ τους σχέσεις. Η σχολική τάξη δεν είναι απλώς χώρος μετάδοσης γνώσεων, αλλά πεδίο καθημερινών αλληλεπιδράσεων που επηρεάζουν βαθιά τη συναισθηματική, κοινωνική και γνωστική ανάπτυξη των μαθητών/τριών (Βασιλόπουλος & Παπαδάτος, 2019). Οι φίλιες, οι συνεργασίες, οι άτυπες ομάδες και οι σχέσεις αλληλεξάρτησης που διαμορφώνονται μέσα στην τάξη συνθέτουν το κοινωνικό δίκτυο της σχολικής κοινότητας, το οποίο μπορεί να λειτουργήσει υποστηρικτικά, αλλά ενδέχεται και να αναπαράγει αποκλεισμούς και ανισότητες.

Η καλλιέργεια ενός θετικού και συμπεριληπτικού σχολικού κλίματος αποτελεί κρίσιμο στόχο της σύγχρονης εκπαίδευσης, καθώς συνδέεται με την ενδυνάμωση της αυτοεκτίμησης, τη μείωση φαινομένων σχολικής αποτυχίας και τη γενικότερη ψυχοκοινωνική ευημερία των μαθητών/τριών (OECD, 2017). Παρόλα αυτά, στις σχολικές τάξεις συχνά αναπτύσσονται φαινόμενα κοινωνικής απομόνωσης και περιθωριοποίησης, τα οποία μπορεί να έχουν σοβαρές συνέπειες στην ανάπτυξη του παιδιού και στην εκπαιδευτική του πορεία. Η κατανόηση και η διαχείριση αυτών των φαινομένων αποτελούν βασική παιδαγωγική ευθύνη και προϋποθέτουν την ενεργό εμπλοκή του/της εκπαιδευτικού στη δυναμική της τάξης.

Η κοινωνική απομόνωση, σύμφωνα με τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, ορίζεται ως η κατάσταση κατά την οποία ένα άτομο απορρίπτεται ή αγνοείται από την ομάδα του, δέχεται λίγες ή καθόλου θετικές κοινωνικές επιλογές, βιώνει αποκλεισμό από τις συλλογικές δραστηριότητες και συχνά παραμένει στην περιφέρεια του κοινωνικού δικτύου (Rubin et al., 2009). Η απομόνωση αυτή μπορεί να είναι αποτέλεσμα σύνθετων και πολυπαραγοντικών αιτιών. Ατομικά χαρακτηριστικά όπως η εσωστρέφεια, οι περιορισμένες κοινωνικές

δεξιότητες, η διαφορετικότητα (εθνική, πολιτισμική, γλωσσική, μαθησιακή, σωματική κ.ά.) ή ακόμη και η διαφορετική προσωπικότητα, μπορούν να συμβάλλουν στην απομάκρυνση ενός παιδιού από την ομάδα. Παράλληλα, παράγοντες που σχετίζονται με το σχολικό και οικογενειακό περιβάλλον, όπως η κουλτούρα ανταγωνισμού, η έλλειψη συνοχής της τάξης, η ανυπαρξία υποστηρικτικών σχέσεων ή η ανεπαρκής παρέμβαση του/της εκπαιδευτικού, ενδέχεται να ενισχύσουν την απομόνωση (Κουτσογιάννης, 2018).

Η κοινωνική απομόνωση δεν αποτελεί απλώς μια παροδική δυσκολία, αλλά συχνά συνδέεται με σοβαρές ψυχολογικές και συναισθηματικές επιπτώσεις για το άτομο. Μελέτες επισημαίνουν ότι τα παιδιά που βιώνουν κοινωνική απομόνωση εμφανίζουν αυξημένα επίπεδα άγχους, μοναξιάς, χαμηλή αυτοεκτίμηση και, σε ορισμένες περιπτώσεις, ενδέχεται να οδηγηθούν σε σχολική άρνηση, ακόμα και σε παραίτηση από το σχολικό περιβάλλον (Hymel et al., 2010). Επιπλέον, η κοινωνική απομόνωση μπορεί να λειτουργήσει ως προάγγελος σχολικού εκφοβισμού ή να αποτελεί απόρροια του, εφόσον το περιθωριοποιημένο παιδί παραμένει απροστάτευτο μέσα στην ομάδα.

Η έγκαιρη αναγνώριση και παρέμβαση είναι κρίσιμης σημασίας. Το κοινωνιόγραμμα, ένα από τα πιο χρήσιμα εργαλεία της κοινωνιομετρικής ανάλυσης, προσφέρει τη δυνατότητα χαρτογράφησης των κοινωνικών σχέσεων στην τάξη και εντοπισμού των παιδιών που βρίσκονται στο περιθώριο (Moreno, 1953). Μέσω της καταγραφής των κοινωνικών επιλογών των μαθητών/τριών, το κοινωνιόγραμμα επιτρέπει στον/στην εκπαιδευτικό να διαγνώσει έγκαιρα τις άτυπες υποομάδες, τους φυσικούς ηγέτες, τα δημοφιλή και τα περιθωριοποιημένα άτομα, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα σχεδιασμού στοχευμένων παιδαγωγικών παρεμβάσεων (Leung & Silberling, 2006. Θεοδωρίδης & Παπαϊωάννου, 2020).

Μία από τις πιο αποτελεσματικές βιωματικές στρατηγικές για την αντιμετώπιση της κοινωνικής απομόνωσης είναι η δραματοποίηση ή αλλιώς το παιχνίδι ρόλων. Πρόκειται για μια εκπαιδευτική μέθοδο που βασίζεται στη βιωματική συμμετοχή και επιτρέπει στους μαθητές/τριες να εξερευνήσουν συναισθήματα, να υποδυθούν κοινωνικούς ρόλους, να κατανοήσουν διαφορετικές οπτικές και να αναστοχαστούν πάνω στη δική τους στάση (Becker & Geer, 1969. Bonwell & Eison, 1991. Παπακωνσταντίνου, 2005). Το παιχνίδι ρόλων προάγει την ενσυναίσθηση, την ενεργή ακρόαση, την επικοινωνία και τη συνεργασία. Ιδιαίτερα στην εφηβεία, όπου η ανάγκη για αποδοχή και ένταξη στην ομάδα είναι εξαιρετικά έντονη, η μέθοδος αυτή συμβάλλει στην ενίσχυση της ψυχολογικής ασφάλειας, στη δημιουργία θετικού κλίματος και στην ενδυνάμωση των κοινωνικών δεσμών (Ramalho, 2021. Tsergas, et al., 2021).

Η παρούσα έρευνα δράσης επιχειρεί να συνδυάσει την παρατήρηση, το κοινωνιόγραμμα και τη βιωματική παρέμβαση μέσω παιχνιδιού ρόλων, με στόχο την αναγνώριση και αντιμετώπιση φαινομένων κοινωνικής απομόνωσης σε σχολικό τμήμα της Β' Γυμνασίου. Η έρευνα εστιάζει όχι μόνο στη χαρτογράφηση των κοινωνικών σχέσεων αλλά και στη δυναμική αλλαγή τους μέσα από στοχευμένες εκπαιδευτικές πρακτικές, επιδιώκοντας τη βελτίωση του κοινωνικού κλίματος και την προώθηση της συμπερίληψης. Το ερευνητικό πλαίσιο εντάσσεται στη φιλοσοφία της έρευνας δράσης, η οποία δίνει τη δυνατότητα στον/στην εκπαιδευτικό να λειτουργήσει ως ερευνητής/τρια της ίδιας του/της της πρακτικής και να επιφέρει άμεσες, ουσιαστικές βελτιώσεις στο μαθησιακό και κοινωνικό περιβάλλον της τάξης του/της (Bonwell & Eison, 1991).

Επομένως, η σημασία της μελέτης δεν περιορίζεται μόνο στην ερευνητική τεκμηρίωση ενός φαινομένου αλλά στοχεύει πρωτίστως στη διαμόρφωση ενός σχολείου πιο δίκαιου, υποστηρικτικού και συμπεριληπτικού, όπου κάθε μαθητής και μαθήτρια έχει θέση, φωνή και χώρο να αναπτυχθεί.

Σκεπτικό παρούσας έρευνας

Αφορμή της παρούσας έρευνας αποτέλεσε η μελέτη της δυναμικής των διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των μαθητών/τριών ενός τμήματος της Β' Γυμνασίου, το οποίο προέκυψε

μετά από αναδιάρθρωση που πραγματοποιήθηκε με το πέρας της Α' τάξης. Η αναδιάρθρωση αυτή οδήγησε στην ένταξη νέων μαθητών και μαθητριών στο τμήμα, δημιουργώντας νέα δεδομένα τόσο σε επίπεδο κοινωνικών σχέσεων όσο και σε επίπεδο συνοχής της μαθητικής ομάδας. Το πρώτο τρίμηνο η καθηγήτρια του εν λόγω τμήματος παρατήρησε ότι, ενώ υπάρχει ένας «πυρήνας» μαθητών/τριών που έχουν διατηρήσει ή αναπτύξει στενές μεταξύ τους σχέσεις, αρκετά από τα νεοενταχθέντα μέλη του τμήματος εμφανίζονται κοινωνικά απομονωμένα. Τα παιδιά αυτά δεν εντάσσονται στις παρέες των συμμαθητών/τριών τους, συχνά δεν συμμετέχουν σε εξωσχολικές δραστηριότητες όπως εκδρομές ή άλλες κοινές δράσεις, και φαίνεται να βιώνουν το σχολικό πλαίσιο ως έναν χώρο περιορισμένων κοινωνικών αλληλεπιδράσεων. Η συγκεκριμένη κατάσταση ήταν η αφορμή για την δημιουργία προβληματισμών αναφορικά με τη συναισθηματική ευημερία των παιδιών, την αίσθηση του «ανήκειν» στην ομάδα, αλλά και την ποιότητα του σχολικού κλίματος. Η κοινωνική απομόνωση στην εφηβική ηλικία, όπου οι φιλίες και η κοινωνική αποδοχή διαδραματίζουν καίριο ρόλο στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη, μπορεί να οδηγήσει σε φαινόμενα αποξένωσης, μείωσης της αυτοεκτίμησης και απομάκρυνσης από τη σχολική διαδικασία, γεγονός που θα έχει τελική επίπτωση στην ψυχική υγεία του ίδιου του μαθητή ή της μαθήτριας.

Σκοπός παρούσας έρευνας και Ερευνητικά Ερωτήματα

Σκοπός λοιπόν της εν λόγω μελέτης ήταν να διερευνηθεί το πώς αντιλαμβάνονται οι υπόλοιποι μαθητές και μαθήτριες τη σύσταση του τμήματος, τι άποψη έχουν για τη δυναμική της τάξης και αν εντοπίζουν κάποιο συμμαθητή/ριά τους πιο απομονωμένο/η. Ο τελικός στόχος της έρευνας ήταν ο ορθός εντοπισμός των μαθητών και μαθητριών που είναι περισσότερο απομονωμένοι/ες, η ενίσχυση της αυτο-εκτίμησής τους και η καλλιέργεια ενός θετικού, συμπεριληπτικού σχολικού κλίματος, στο οποίο κάθε μαθητής και μαθήτρια θα νιώθει αποδεκτός/ή, ασφαλής και ενεργό μέλος της κοινότητας της τάξης με ίδια δικαιώματα.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που απορρέουν από τον σκοπό της παρούσας έρευνας είναι τα εξής:

- 1) Ποια δίκτυα προκύπτουν ανάμεσα στους μαθητές και τις μαθήτριες;
- 2) Υπάρχουν μαθητές και μαθήτριες κοινωνικά απομονωμένοι/ες;

Μέθοδος

Για τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ μαθητών και μαθητριών σε μία σχολική τάξη υιοθετήθηκε η έρευνα δράσης. Η εν λόγω προσέγγιση προσφέρει στον εκπαιδευτικό ένα μεθοδικό πλαίσιο για τη μελέτη και τη βελτίωση της εκπαιδευτικής πράξης μέσω της παρατήρησης, της ανάλυσης και του αναστοχασμού (Καψάλης & Παπακωνσταντίνου, 2017). Στο πλαίσιο αυτό, το κοινωνιογράμμα αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για την αποτύπωση της κοινωνικής δομής και των σχέσεων μεταξύ των μελών της ομάδας (Moreno, 1953). Μέσα από τη συστηματική χρήση του κοινωνιογράμματος, ο εκπαιδευτικός μπορεί να σχεδιάσει και να εφαρμόσει παρεμβάσεις που ενισχύουν τη συνεργασία, τη συνοχή και την αμοιβαία αποδοχή στην τάξη (Θεοδωρίδης & Παπαϊωάννου, 2020). Η παρούσα εργασία εξετάζει τον ρόλο του κοινωνιογράμματος και αναδεικνύει τη σημασία του ως μέσου κατανόησης και βελτίωσης του κοινωνικού κλίματος στο σχολικό περιβάλλον.

Δείγμα

Δείγμα της παρούσας έρευνας αποτέλεσε ένα σχολικό τμήμα Β' Γυμνασίου που αποτελείται από 19 μαθητές και μαθήτριες. Το τμήμα αυτό αποτελείται από 9 αγόρια και 11 κορίτσια ηλικιών 13-14.

Εργαλείο

Προκειμένου να μελετηθούν οι κοινωνικές σχέσεις και η δυναμική της τάξης στο πλαίσιο έρευνας δράσης, αξιοποιήθηκε συνδυαστικά η συμμετοχική παρατήρηση, το κοινωνιόγραμμα και το παιχνίδι ρόλων.

Η συμμετοχική παρατήρηση αποτελεί μία μέθοδο κατά την οποία ο εκπαιδευτικός-ερευνητής παρακολουθεί και καταγράφει με συστηματικό τρόπο τις αλληλεπιδράσεις των μαθητών/τριών κατά τη διάρκεια ποικίλων δραστηριοτήτων (π.χ. ομαδικές εργασίες, παιχνίδι στο διάλειμμα, συζητήσεις στην τάξη). Το εργαλείο αυτό δίνει τη δυνατότητα άμεσης παρατήρησης των συμπεριφορών, των άτυπων ρόλων και των σχέσεων, καθώς και της γλώσσας του σώματος και των μη λεκτικών μορφών επικοινωνίας. Τα δεδομένα καταγράφονται σε δομημένα φύλλα παρατήρησης, επιτρέποντας την αναστοχαστική ανάλυση.

Το κοινωνιόγραμμα είναι εργαλείο κοινωνιομετρικής ανάλυσης που συμπληρώνει τη συμμετοχική παρατήρηση με ποσοτικά και οπτικά δεδομένα. Δημιουργείται με βάση τις απαντήσεις των μαθητών και μαθητριών σε κοινωνιομετρικές ερωτήσεις, όπως: «Με ποιον συμμαθητή θα ήθελες να συνεργαστείς σε μια εργασία;», «Με ποιον περνάς καλύτερα στο διάλειμμα;». Οι απαντήσεις καταγράφονται και απεικονίζονται γραφικά, ώστε να προκύψει μια χαρτογράφηση των σχέσεων: ποιοι μαθητές συγκεντρώνουν πολλές δηλώσεις προτίμησης (ή θετικές επιλογές), ποιοι βρίσκονται στο περιθώριο, ποιες υποομάδες σχηματίζονται και ποιοι αναδύονται ως άτυποι ηγέτες (Moreno, 1953).

Το παιχνίδι ρόλων ήταν η τελευταία δράση που έγινε και λειτούργησε ως μέσο παρέμβασης. Το παιχνίδι ρόλων αποτελεί ένα ιδιαίτερα αποτελεσματικό βιωματικό εργαλείο που χρησιμοποιείται ευρέως στην εκπαιδευτική και παιδαγωγική διαδικασία και εν προκειμένω σχεδιάστηκε βάσει των απαντήσεων του κοινωνιογράμματος. Μέσα από την αναπαράσταση καταστάσεων και την υιοθέτηση διαφορετικών ρόλων, οι συμμετέχοντες/ουσες έχουν την ευκαιρία να κατανοήσουν βαθύτερα τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις στάσεις των άλλων. Με αυτόν τον τρόπο, ενισχύεται η ενσυναίσθηση, η αυτογνωσία και η κοινωνική κατανόηση, ενώ ταυτόχρονα καλλιεργούνται δεξιότητες όπως η επικοινωνία, η συνεργασία και η επίλυση συγκρούσεων. Το παιχνίδι ρόλων δίνει τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες/ουσες να εξερευνήσουν εναλλακτικές συμπεριφορές και να αναστοχαστούν πάνω σε αυτές, σε ένα περιβάλλον ασφαλές και υποστηρικτικό. Είναι ένα εργαλείο που κινητοποιεί τη φαντασία, τη συναισθηματική εμπλοκή και τη μάθηση μέσα από τη δράση, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην ολόπλευρη ανάπτυξη των ατόμων και στη διαμόρφωση των προσωπικοτήτων τους.

Ο συνδυασμός των τριών εργαλείων ενισχύει την εγκυρότητα των δεδομένων: η παρατήρηση προσφέρει ποιοτική εμβάθυνση και κατανόηση των συμπεριφορών στο φυσικό πλαίσιο της τάξης, το κοινωνιόγραμμα παρέχει μια αντικειμενική και συστηματική καταγραφή των κοινωνικών σχέσεων, ενώ το παιχνίδι ρόλων ακολούθησε ως παρεμβατικό εργαλείο για την μείωση της κοινωνικής απομόνωσης. Ο συνδυασμός αυτός επιτρέπει την πιο ολοκληρωμένη καταγραφή και κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας της ομάδας στο σχολικό περιβάλλον.

Διαδικασία

Για τη διαδικασία της παρέμβασης, πραγματοποιήθηκε αρχικά ενημέρωση των γονέων και κηδεμόνων σχετικά με το περιεχόμενο, τους στόχους και τις μεθόδους που θα ακολουθούσε η δράση. Ζητήθηκε και εξασφαλίστηκε η έγγραφη συγκατάθεσή τους, με απόλυτο σεβασμό στην ιδιωτικότητα και το δικαίωμα ελεύθερης συμμετοχής. Στη φάση της υλοποίησης εφαρμόστηκε η μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης, κατά την οποία καταγράφηκαν αυθόρμητες συμπεριφορές, αλληλεπιδράσεις και κοινωνικές δυναμικές στο φυσικό περιβάλλον της σχολικής ομάδας. Η μη παρεμβατική στάση του παρατηρητή συνέβαλε στην εξαγωγή ποιοτικών και αυθεντικών δεδομένων. Βάσει των ευρημάτων της παρατήρησης, κατασκευάστηκε κοινωνιόγραμμα, το οποίο απεικόνισε με γραφικό τρόπο τις

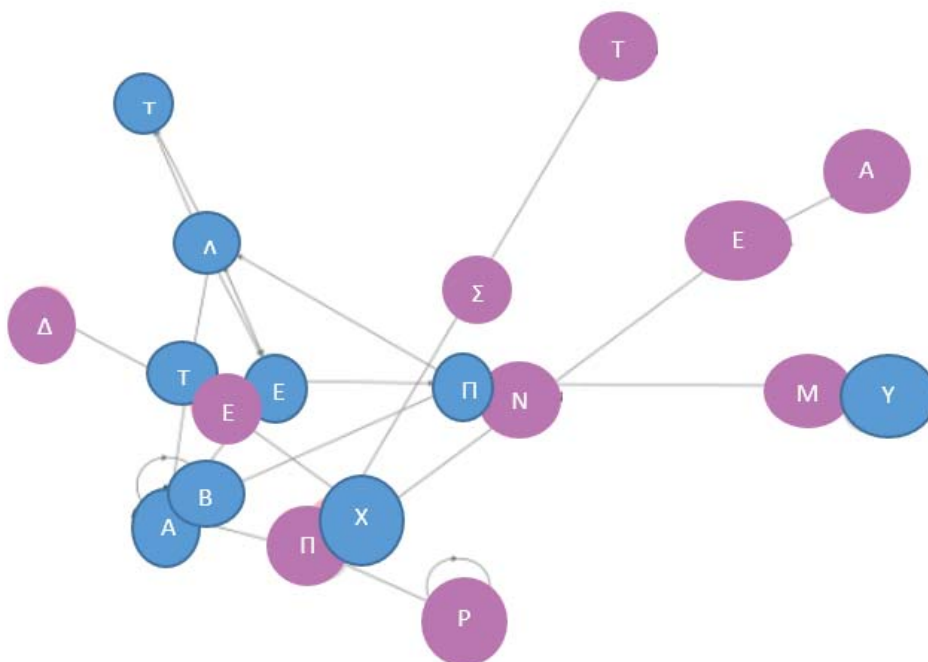
κοινωνικές σχέσεις, τις επιλογές και τα σημεία επιρροής εντός της ομάδας. Το εργαλείο αυτό προσέφερε ουσιαστική κατανόηση της κοινωνικής δομής και του βαθμού αποδοχής κάθε μαθητή/μαθήτριας. Έπειτα, εφαρμόστηκε παιχνίδι ρόλων, κατά το οποίο οι μαθητές/τριες ενσάρκωσαν ρόλους σε υποθετικά σενάρια που σχετίζονταν με ζητήματα όπως η διαφωνία, ο κοινωνικός αποκλεισμός και τα στερεότυπα. Η βιωματική αυτή διαδικασία επέτρεψε στους συμμετέχοντες/ουσες να αναπτύξουν ενσυναίσθηση, να κατανοήσουν διαφορετικές οπτικές και να επεξεργαστούν τις κοινωνικές έννοιες με ενεργητικό και στοχαστικό τρόπο.

Διαδικασία Ανάλυσης

Η ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν από την παρατήρηση πραγματοποιήθηκε με συστηματικό τρόπο, μέσω της καταγραφής και κωδικοποίησης των συμπεριφορών και των αλληλεπιδράσεων των συμμετεχόντων/ουσών. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στην παρακολούθηση των τρόπων επικοινωνίας, της συνεργασίας αλλά και των πιθανών συγκρούσεων, ώστε να αναδειχθούν τα πρότυπα συμπεριφοράς και οι κοινωνικές δυναμικές που αναπτύσσονταν μέσα στην ομάδα. Με την ομαδοποίηση των δεδομένων σε θεματικές ενότητες, εντοπίστηκαν οι κύριες τάσεις και εξήχθησαν χρήσιμα συμπεράσματα για τη λειτουργία της ομάδας. Παράλληλα, το κοινωνιόγραμμα χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο χαρτογράφησης των κοινωνικών σχέσεων και δικτύων μεταξύ των συμμετεχόντων/ουσών. Μέσω της ανάλυσης του κοινωνιογράμματος καταγράφηκαν οι δεσμοί φιλίας, η θέση των μελών στο κοινωνικό δίκτυο, καθώς και οι επιρροές που ασκούσαν ή δέχονταν, γεγονός που βοήθησε στην κατανόηση των ρόλων και της δομής της ομάδας σε πιο βαθύ επίπεδο. Επιπλέον, το παιχνίδι ρόλων αποτέλεσε μια πλούσια πηγή ποιοτικών δεδομένων, καθώς μέσω της δραματικής αναπαράστασης οι μαθητές και οι μαθήτριες εκφράστηκαν ελεύθερα και ανέδειξαν τις στάσεις, τα συναισθήματα και τις απόψεις τους απέναντι σε συγκεκριμένα κοινωνικά ζητήματα ή καταστάσεις. Η ερμηνεία των συμπεριφορών και των αντιδράσεων στο πλαίσιο του παιχνιδιού ρόλων παρείχε σημαντικές ενδείξεις για τους κοινωνικούς ρόλους που υιοθετούν τα μέλη και τη δυναμική της ομάδας στο σύνολό της.

Αποτελέσματα

Η διερεύνηση των φύλλων παρατήρησης οδήγησε στη δημιουργία των ερωτήσεων του κοινωνιογράμματος. Η ανάλυση των δεδομένων του κοινωνιογράμματος έδειξε ότι μέσα στην τάξη διαμορφώθηκε μια σαφής κοινωνική δομή με έναν κεντρικό πυρήνα μαθητών/τριών που διατηρούσαν ισχυρούς δεσμούς φιλίας και υψηλό επίπεδο αλληλεπίδρασης, ενώ παράλληλα εντοπίστηκαν μαθητές/τριες που βρέθηκαν σε κατάσταση κοινωνικής απομόνωσης, κυρίως ανάμεσα στα νεοεισερχόμενα μέλη της ομάδας. Το κοινωνιόγραμμα ανέδειξε τις υποομάδες και τις αλληλεπιδράσεις, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη διακριτών κοινωνικών δικτύων και αποκαλύπτοντας μαθητές/τριες με περιορισμένες επιλογές συνεργασίας και περιορισμένη συμμετοχή στις κοινωνικές δραστηριότητες. Η συμμετοχική παρατήρηση κατέγραψε συμπεριφορές που ενίσχυσαν τα ευρήματα του κοινωνιογράμματος, όπως η αποφυγή κοινωνικών επαφών από κάποιους μαθητές/τριες και η ύπαρξη άτυπων ηγετών που επηρέαζαν τη δυναμική της ομάδας. Το κοινωνιόγραμμα που προέκυψε παρατίθεται παρακάτω (Βλ. Γράφημα 1), όπου οι μωβ κόμβοι αντιστοιχούν σε κορίτσια, ενώ οι γαλάζιοι στα αγόρια.

Γράφημα 1. Κοινωνιόγραμμα με τα δίκτυα των μαθητών και μαθητριών.

Αφού, εντοπίστηκαν μέσω του κοινωνιογράμματος τα δίκτυα των μαθητών και μαθητριών, ακολούθησε το παιχνίδι ρόλων με σκοπό τη μείωση των κοινωνικά απομονωμένων παιδιών. Οι ρόλοι ανατέθηκαν στα παιδιά με βάσει τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την παρατήρηση και το κοινωνιόγραμμα. Σκοπός του παιχνιδιού ρόλων ήταν να διασπαστούν οι βασικοί πυρήνες μαθητών και μαθητριών και να ενταχθούν σε ενεργούς ρόλους οι μαθητές και οι μαθήτριες, που σύμφωνα με το κοινωνιόγραμμα ήταν περισσότερο απομονωμένοι/ες. Η δραματοποίηση αυτή λειτούργησε ως αποτελεσματική παρέμβαση, καθώς προκάλεσε την αύξηση της ενσυναίσθησης και τη βελτίωση της επικοινωνίας μεταξύ των μαθητών/τριών, ενώ παρατηρήθηκε σταδιακή ενσωμάτωση των απομονωμένων μαθητών/τριών στην ομάδα, γεγονός που υποδεικνύει την αποτελεσματικότητα της βιωματικής προσέγγισης στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και της συμπερίληψης.

Συζήτηση

Η σχολική τάξη αποτελεί ένα ζωντανό κοινωνικό σύστημα στο οποίο οι μαθητές και οι μαθήτριες δημιουργούν, διαπραγματεύονται και αναπροσαρμόζουν συνεχώς τις μεταξύ τους σχέσεις. Οι αλληλεπιδράσεις αυτές είναι πολυεπίπεδες και επηρεάζονται τόσο από ατομικούς παράγοντες (όπως η προσωπικότητα, η αυτοεκτίμηση, οι κοινωνικές δεξιότητες) όσο και από ευρύτερους περιβαλλοντικούς παράγοντες (όπως η κουλτούρα της τάξης, η στάση του/της εκπαιδευτικού, οι οικογενειακές συνθήκες) (Hymel et al., 2010). Ωστόσο, η σχετική βιβλιογραφία συχνά τείνει να παρουσιάζει αυτές τις σχέσεις με έναν μάλλον στατικό τρόπο, παραβλέποντας τη ρευστότητα και την καθημερινή τους αναδιαμόρφωση υπό την επίδραση και εξωσχολικών παραγόντων.

Η κοινωνική απομόνωση μέσα στην τάξη δεν είναι απλώς ένα φαινόμενο προσωρινής απομάκρυνσης, αλλά δύναται να αποτελεί ένδειξη βαθύτερων κοινωνικών και συναισθηματικών δυσκολιών, οι οποίες ενδέχεται να συνοδεύουν το άτομο και σε επόμενα σχολικά και κοινωνικά πλαίσια (Κουτσογιάννης, 2018). Ωστόσο, η ερμηνεία της αποκλειστικά ως «πρόβλημα» ενέχει τον κίνδυνο παθολογικοποίησης, καθώς η μοναχικότητα μπορεί, σε

ορισμένες περιπτώσεις, να αποτελεί και προϊόν προσωπικής επιλογής του μαθητή, γεγονός που συχνά παραβλέπεται.

Στην παρούσα έρευνα, η εφαρμογή του κοινωνιογράμματος κατέστη ιδιαίτερα αποκαλυπτική για την απεικόνιση της άτυπης κοινωνικής δομής της τάξης. Επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη μικρών, κλειστών κοινωνικών υποομάδων, εντός των οποίων ορισμένοι μαθητές κατείχαν κεντρικές θέσεις επιρροής (Moreno, 1953), ενώ άλλοι –κυρίως οι νεοεισερχόμενοι μαθητές και μαθήτριες– βρέθηκαν περιθωριοποιημένοι, με ελάχιστες ή καθόλου αμοιβαίες κοινωνικές επιλογές. Αν και το κοινωνιογράμμα αποτελεί ένα ισχυρό εργαλείο εντοπισμού κοινωνικών υποομάδων, δεν παύει να αποτυπώνει μια στατική εικόνα των σχέσεων, παραγνωρίζοντας τη ρευστότητα και τη συνεχή αναδιαπραγμάτευση των κοινωνικών δεσμών. Εξίσου σημαντικό είναι ότι η απλή κατηγοριοποίηση μαθητών ως «περιθωριακών» μπορεί να ενισχύσει, άθελα, το στίγμα, αν δεν συνοδευτεί από ευρύτερη ποιοτική ανάλυση και προσεκτική παιδαγωγική διαχείριση.

Τα αποτελέσματα αυτά επισημαίνουν την ανάγκη για προσεκτική και συστηματική παρακολούθηση της κοινωνικής δυναμικής στην τάξη, καθώς οι εκπαιδευτικοί δεν είναι πάντα σε θέση να εντοπίσουν τέτοια φαινόμενα αποκλειστικά μέσω άτυπης παρατήρησης (Θεοδωρίδης & Παπαϊωάννου, 2020). Παράλληλα, απαιτείται και αυτοκριτική στάση απέναντι στον ίδιο τον ρόλο του/της εκπαιδευτικού, δεδομένου ότι η σχολική κουλτούρα ή ακόμη και οι προσωπικές πεποιθήσεις και προκαταλήψεις του/της μπορεί να ενισχύουν, άθελα, φαινόμενα απομόνωσης.

Η επιλογή του παιχνιδιού ρόλων ως παρεμβατικό εργαλείο αποδείχθηκε ιδιαίτερα αποτελεσματική. Μέσω βιωματικών δραστηριοτήτων και της προσωρινής ανάληψης διαφορετικών κοινωνικών ρόλων, οι μαθητές και οι μαθήτριες είχαν τη δυνατότητα να κατανοήσουν βαθύτερα τις συνέπειες του κοινωνικού αποκλεισμού, να καλλιεργήσουν την ενσυναίσθηση και να αναστοχαστούν πάνω στις δικές τους στάσεις και συμπεριφορές (Παπακωνσταντίνου, 2005). Ωστόσο, παραμένει ανοιχτό το ζήτημα της διάρκειας των αποτελεσμάτων. Αν και οι βιωματικές δραστηριότητες ενισχύουν άμεσα την ευαισθητοποίηση, δεν παρέχονται στοιχεία για το αν η αλλαγή στάσεων και συμπεριφορών είναι μακροπρόθεσμη, γεγονός που αποτελεί περιορισμό της έρευνας.

Η παρέμβαση αυτή φαίνεται να λειτουργήσει όχι μόνο ως ένας τρόπος ανάπτυξης κοινωνικών δεξιοτήτων, αλλά και ως μέσο ενίσχυσης της συλλογικής ταυτότητας της ομάδας και της αίσθησης του «ανήκειν» για όλους τους μαθητές και τις μαθήτριες. Η συμβολή της παρούσας έρευνας δράσης έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι δεν περιορίζεται στη διάγνωση ενός προβλήματος, αλλά προτείνει και εφαρμόζει συγκεκριμένες ενδυναμωτικές παρεμβάσεις στο πλαίσιο ενός κυκλικού μοντέλου εκπαιδευτικής αλλαγής. Παρά ταύτα, η παρουσίαση του/της εκπαιδευτικού ως «ενεργού μετασχηματιστή/μετασχηματίστριας» της κοινωνικής πραγματικότητας της τάξης μοιάζει να παραβλέπει τις αντιστάσεις, τις προσωπικές δυσκολίες ή και τους θεσμικούς περιορισμούς που ενδέχεται να εμποδίζουν την αποτελεσματικότητα της παρέμβασης.

Η συνεχής ανατροφοδότηση που προκύπτει από την εναλλαγή φάσεων παρατήρησης, σχεδιασμού, δράσης και αναστοχασμού ενδυναμώνει την εκπαιδευτικό ως ενεργή παράγοντα αλλαγής του κοινωνικού κλίματος της τάξης. Παράλληλα, η έρευνα επιβεβαιώνει τη σημασία των μεθόδων της συμμετοχικής παρατήρησης και της ποιοτικής ανάλυσης, καθώς αυτές επιτρέπουν τη σε βάθος κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων, τα οποία συχνά διαφεύγουν της άμεσης αντίληψης. Ειδικότερα, η αξιοποίηση του κοινωνιογράμματος ως διαγνωστικού εργαλείου ενισχύει τη δυνατότητα του/της εκπαιδευτικού να ανιχνεύει έγκαιρα τις άτυπες κοινωνικές ιεραρχίες, τις ομάδες και τα περιθωριοποιημένα άτομα, ώστε να μπορεί να σχεδιάσει στοχευμένες και αποτελεσματικές παρεμβάσεις. Ωστόσο, η αποκλειστική εξάρτηση από τέτοιου τύπου εργαλεία δεν επαρκεί· απαιτείται και μια πιο σύνθετη παιδαγωγική προσέγγιση που θα λαμβάνει υπόψη τη δυναμική εξέλιξη των κοινωνικών δεσμών και την επίδραση ευρύτερων κοινωνικοπολιτισμικών παραμέτρων.

Επιπλέον, η παρούσα μελέτη αναδεικνύει τη σημασία της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης, όχι ως θεωρητική αρχή αλλά ως πρακτική που απαιτεί συνεχή και συνειδητή δέσμευση από τον/την εκπαιδευτικό. Ωστόσο, το ζήτημα της συμπερίληψης δεν μπορεί να περιορίζεται μόνο στη βούληση του/της εκπαιδευτικού· προϋποθέτει και συστημική στήριξη, επαρκείς πόρους, επιμόρφωση και θεσμικές παρεμβάσεις. Διαφορετικά, υπάρχει ο κίνδυνος η συμπερίληψη να παραμείνει σε επίπεδο ιδεαλιστικής διακήρυξης, χωρίς ουσιαστικό αντίκτυπο στην καθημερινή σχολική πραγματικότητα.

Η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, η δημιουργία θετικού κλίματος αποδοχής και η καλλιέργεια ενσυναίσθησης αποτελούν πράγματι βασικούς άξονες για την αποφυγή κοινωνικών αποκλεισμών και την υποστήριξη της ολόπλευρης ανάπτυξης όλων των μαθητών και μαθητριών. Ωστόσο, η επιτυχία τους δεν είναι δεδομένη· απαιτεί συνεχή αξιολόγηση, αναστοχασμό και στήριξη σε πολλαπλά επίπεδα – ατομικό, παιδαγωγικό και θεσμικό.

Περιορισμοί και προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Η παρούσα έρευνα, παρόλο που προσέφερε σημαντικές ενδείξεις για τη σημασία της παρακολούθησης και της ενίσχυσης των κοινωνικών σχέσεων στη σχολική τάξη, παρουσιάζει ορισμένους περιορισμούς που είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη κατά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Πρωταρχικά, το δείγμα της μελέτης ήταν περιορισμένο, καθώς αφορούσε μόνο ένα τμήμα της Β' Γυμνασίου, αποτελούμενο από 19 μαθητές και μαθήτριες. Το γεγονός αυτό περιορίζει σημαντικά τη δυνατότητα γενίκευσης των ευρημάτων σε ευρύτερους μαθητικούς πληθυσμούς ή σε άλλες ηλικιακές και εκπαιδευτικές βαθμίδες. Ειδικότερα, η κοινωνική δυναμική, οι μορφές κοινωνικής απομόνωσης και η αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων ενδέχεται να διαφέρουν ουσιαστικά μεταξύ διαφορετικών ηλικιακών ομάδων (π.χ. Δημοτικό ή Λύκειο) ή σε σχολεία με διαφορετικά πολιτισμικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά.

Επιπρόσθετα, η διάρκεια της παρέμβασης ήταν σχετικά σύντομη, γεγονός που δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της στην κοινωνική συνοχή και στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των μαθητών και μαθητριών. Η επίδραση των δραστηριοτήτων, όπως το παιχνίδι ρόλων, είναι πιθανό να μεταβάλλεται ή να εξασθενεί με την πάροδο του χρόνου, γεγονός που καθιστά απαραίτητη την παρακολούθηση της ομάδας σε μεγαλύτερο βάθος χρόνου ώστε να εκτιμηθεί η σταθερότητα των αποτελεσμάτων.

Επιπλέον, η μεθοδολογία της έρευνας στηρίχθηκε σε εργαλεία όπως το κοινωνιογράμμα, τη συμμετοχική παρατήρηση και το παιχνίδι ρόλων, τα οποία βασίζονται κατά κύριο λόγο σε δεδομένα αυτοαναφοράς και στην προσωπική παρατήρηση της εκπαιδευτικού-ερευνήτριας. Τα εργαλεία αυτά, αν και ιδιαίτερα χρήσιμα στην εκπαιδευτική πράξη, ενδέχεται να επηρεάζονται από υποκειμενικές εκτιμήσεις ή από την κοινωνικά επιθυμητή συμπεριφορά των μαθητών, ειδικά όταν γνωρίζουν ότι βρίσκονται υπό παρατήρηση. Το φαινόμενο αυτό ενδέχεται να περιορίζει την απόλυτη αξιοπιστία των αποτελεσμάτων.

Για μελλοντική έρευνα, προτείνεται η διεύρυνση του δείγματος, τόσο σε πλήθος τμημάτων όσο και σε διαφορετικούς τύπους σχολείων, που να περιλαμβάνουν ποικίλες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες. Η σύγκριση μεταξύ διαφορετικών περιβαλλόντων θα μπορούσε να προσφέρει μια πληρέστερη κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν τις κοινωνικές σχέσεις και τα φαινόμενα απομόνωσης στις σχολικές ομάδες.

Επιπλέον, ιδιαίτερη σημασία θα είχε η εφαρμογή μακροχρόνιων παρεμβάσεων, ώστε να εξεταστεί η διαχρονική αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτικών δράσεων και να αποτυπωθεί εάν οι βελτιώσεις στην κοινωνική συνοχή διατηρούνται ή απαιτούνται επαναλαμβανόμενες παρεμβάσεις. Παράλληλα, θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο να συνδυαστούν οι ποιοτικές μέθοδοι με τη χρήση ποσοτικών εργαλείων, όπως σταθμισμένα ερωτηματολόγια που μετρούν τη σχολική αυτοεκτίμηση, την ενσυναίσθηση ή τη γενικότερη ψυχοκοινωνική ευημερία των μαθητών και μαθητριών. Η ένταξη αντικειμενικών ποσοτικών δεδομένων μπορεί να ενισχύσει την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων και να επιτρέψει τη στατιστική

επεξεργασία των ευρημάτων. Επιπλέον, μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να συμπεριλάβει τριγωνοποίηση με συλλογή δεδομένων και με άλλους τρόπους, όπως για παράδειγμα ποσοτικά.

Τέλος, αξίζει να εξεταστεί στο μέλλον η εφαρμογή παρεμβάσεων που εμπλέκουν ενεργά και άλλες ομάδες της σχολικής κοινότητας, όπως γονείς, άλλους εκπαιδευτικούς και μαθητές από διαφορετικά τμήματα. Μια πολυεπίπεδη προσέγγιση θα μπορούσε να ενισχύσει την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων και να προάγει συνολικά ένα θετικό και συμπεριληπτικό σχολικό κλίμα.

Πρακτική Εφαρμογή

Στην πρακτική εφαρμογή, η αξιοποίηση εργαλείων όπως το κοινωνιόγραμμα και το παιχνίδι ρόλων δεν θα πρέπει να περιορίζεται σε αποσπασματικές ή περιστασιακές παρεμβάσεις, αλλά να ενσωματώνεται συστηματικά στην καθημερινότητα της σχολικής ζωής. Η τακτική χρήση του κοινωνιογράμματος μπορεί να λειτουργήσει ως διαγνωστικό και υποστηρικτικό εργαλείο που επιτρέπει στον/στην εκπαιδευτικό να παρακολουθεί δυναμικά την εξέλιξη των κοινωνικών σχέσεων, να εντοπίζει έγκαιρα περιπτώσεις απομόνωσης και να προλαμβάνει τη δημιουργία αρνητικών κοινωνικών φαινομένων όπως η περιθωριοποίηση και ο σχολικός εκφοβισμός.

Παράλληλα, το παιχνίδι ρόλων μπορεί να ενταχθεί σε ποικίλες διδακτικές ενότητες, όχι μόνο ως βιωματική άσκηση για την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, αλλά και ως μέσο για την ανάπτυξη επικοινωνιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων, την ενίσχυση της ομαδικότητας και την επίλυση συγκρούσεων. Η συστηματική εφαρμογή συνεργατικών και βιωματικών δραστηριοτήτων μπορεί να βοηθήσει σημαντικά στην ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος όπου οι μαθητές και οι μαθήτριες θα αισθάνονται ασφαλείς, αποδεκτοί και ενταγμένοι.

Επιπλέον, η καλλιέργεια κοινωνικών δεξιοτήτων πρέπει να γίνεται με οργανωμένο και στοχευμένο τρόπο μέσα από το αναλυτικό πρόγραμμα ή μέσω ειδικών προγραμμάτων κοινωνικής και συναισθηματικής αγωγής, που ενισχύουν την αυτογνωσία, την ενσυναίσθηση, τη συνεργασία και την υπευθυνότητα. Οι εκπαιδευτικοί, με τη σειρά τους, οφείλουν να είναι ευαισθητοποιημένοι και επαρκώς επιμορφωμένοι σε ζητήματα ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης, αναγνώρισης κοινωνικών φαινομένων και διαχείρισης συγκρούσεων. Η ενίσχυση των δεξιοτήτων τους στην παρατήρηση, στην ερμηνεία των κοινωνικών δυναμικών και στην υλοποίηση παρεμβάσεων είναι καθοριστική για την επιτυχή και βιώσιμη εφαρμογή τέτοιων πρακτικών στην τάξη.

Τέλος, η υποστήριξη από το σχολικό πλαίσιο, τη διεύθυνση και την εκπαιδευτική κοινότητα στο σύνολό της είναι ουσιαστική, καθώς μια ολιστική προσέγγιση που εμπλέκει όλη τη σχολική μονάδα δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη μακροπρόθεσμη διατήρηση ενός θετικού, συνεργατικού και συμπεριληπτικού μαθησιακού περιβάλλοντος. Μόνο μέσα από τη συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων μερών, δηλαδή εκπαιδευτικών, μαθητών, γονέων και διοίκησης μπορεί να επιτευχθεί ουσιαστική πρόληψη και αντιμετώπιση της κοινωνικής απομόνωσης και να διασφαλιστεί η ψυχοκοινωνική ευημερία όλων των μαθητών και μαθητριών.

Βιβλιογραφία

Ahola, J. A., & Lucas, B. G. (2005). *Participant Observation in Educational Research*. McGill Journal of Education.

Becker, H. S., & Geer, B. (1969). *Participant observation and fieldnotes*. Στο P. Atkinson κ.ά. (Επιμ.), *Handbook of Ethnography* (σσ. 322–335). Sage.

Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). *Active Learning: Creating Excitement in the Classroom*. ASHE-ERIC Higher Education Report.

Hymel, S., Closson, L. M., Caravita, S., & Vaillancourt, T. (2010). Social status among peers: From sociometric popularity to perceived popularity. *Handbook of bullying in schools*, 93-104.

- Leung, B. P., & Silberling, J. (2006). *Using sociograms to identify social status in the classroom. The California School Psychologist*, 11, 57–61.
- Moreno, J. L. (1953). *Who shall survive? Foundations of sociometry, group psychotherapy and sociodrama* (2nd ed.). New York: Beacon House.
- OECD. (2017). *OECD Reviews of School Resources: Greece 2017*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264285637-en>
- Ramalho, C. M. R. (2021). *Sociodrama and Role-Play: Theories and Interventions. Revista Brasileira de Psicodrama*, 29(1), 26–35.
- Rubin, K. H., Bukowski, W. M., & Laursen, B. (Eds.). (2009). *Handbook of peer interactions, relationships, and groups*. New York: Guilford Press.
- Tsergas, N., Kalouri, O., & Fragkos, S. (2021). Role-Playing as a Method of Teaching Social Sciences to Limit Bias and Discrimination in the School Environment. *Journal of Education & Social Policy*, 8(3), 52–68.
- Βασιλόπουλος, Α., & Παπαδάτος, Ν. (2019). *Σχολική τάξη και κοινωνικές σχέσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Θεοδωρίδης, Χ., & Παπαϊωάννου, Π. (2020). *Κοινωνιόγραμμα και διαχείριση τάξης: Από τη θεωρία στην πράξη*. Πάτρα: Πεδίο.
- Καψάλης, Α., & Παπακωνσταντίνου, Γ. (2017). *Η έρευνα δράσης στην εκπαίδευση: Θεωρία και πράξη*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Κουτσογιάννης, Δ. (2018). *Σχολικός εκφοβισμός και κοινωνική δυναμική της τάξης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Παπακωνσταντίνου, Λ. (2005). *Δραματοποίηση στο σχολείο: Το παιχνίδι των ρόλων ως διδακτική μέθοδος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.